

РОЗДІЛ 4 «ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО»

УДК 347.9

Діденко Л. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного
і господарського права та процесу
Міжнародного гуманітарного університету

ГЕНЕЗА НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЙ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН ЯК ІНСТИТУТУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

У статті проаналізовано специфіку цивільних процесуальних відносин як інституту цивільного процесуального права. Виокремлено періодизацію такої генези. Охарактеризовано особливості кожного з таких етапів і визначено їх зміст.

Ключові слова: правовідносини, цивільні процесуальні правовідносини, класифікація, Цивільний процесуальний кодекс.

В статье проанализирована специфика гражданских процессуальных отношений как института гражданского процессуального права. Выделено периодизацию такого генезиса. Охарактеризованы особенности каждого из таких этапов и определено их содержание.

Ключевые слова: правоотношения, гражданские процессуальные правоотношения, классификация, Гражданский процессуальный кодекс.

In the article the specifics of civil procedural relations as an institution of civil procedural law are analyzed. The periodization of such genes is distinguished. Characterized the features of each of these stages and their content is determined.

Key words: legal relations, civil procedural legal relations, classification, Civil Procedural Code.

Питання, пов'язані із генезою наукових концепцій щодо інституту цивільних процесуальних відносин, є недослідженими у контексті кожної окремої історичної епохи, не зважаючи на очевидний взаємозв'язок розвитку інституту та його сучасного стану, як логічного наслідку усіх еволюційних процесів. Без детального вивчення історичних процесів є неможливою адекватна оцінка проблем наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин.

Оскільки ретроспектива цивільних процесуальних відносин не є випадковим явищем, а є певною політикою держави, встановлення етапів його еволюції та ознак кожної епохи є актуальним питанням у контексті нашої проблематики. Інститут цивільних процесуальних відносин активно розвивається ще із середини минулого століття, тож його наукові концепції були закладені багато років тому. Аналіз чинників, які становили сутність даного інституту на кожному із етапів, дозволить сформулювати чітке розуміння його призначення в умовах глобалізації та відповідність вимогам часу. Таким чином, для вирішення даного завдання варто встановити тенденції модернізації наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин через призму їх еволюції. Тому необхідним є аналіз праць науковців у різні історичні епохи, з'ясування хронологічного перебігу цього процесу, об'єднання його елементів у етапи згідно виділених характерних рис.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що визначення цивільних процесуальних відносин є в цілому високодослідженим у вітчизняній літературі. Проте, встановлення наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин та їх генеза є дослідженими у значно меншій мірі і мають здебільшого поверхневий та фрагментарний характер. Серед дослідників даного питання передусім виділимо таких вчених, як: А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Л.А. Ванеева, С.В. Васильєв, Н.Ю. Голубева, М.А. Гурвич, І.А. Жеруоліс, С.І. Запара, М.Б. Зейдер, О.О. Кармаза, Т.М. Кілічава, О.В. Кіріяк, А.В. Коваленко, В.В. Комаров, М.П. Курило, Р.Я. Лемик, О.А. Модліцький, В.П. Мозолин, А.Л. Паскар, С.В. Сенік, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, Ю.С. Червоний, Н.А. Чечіна, С.І. Чернооченко, М.Й. Штефан, В.Н. Щеглов, М.М. Ясинок тощо. Проте, не зважаючи на високу наукову активність у частині встановлення сутності цивільних процесуальних відносин, визначення наукових концепцій та їх генеза щодо інституту цивільних процесуальних відносин потребують дослідження, що і обумовлює актуальність окресленої тематики.

У науковій літературі дане питання наразі не отримало належного розвитку. Близьким за сутністю до нього є дослідження періодизації процесу виникнення, становлення та розвитку теорії цивільного процесуального права, як більш широкого питання, та відповідно, цивільних процесуальних правовідносин у науці цивільного процесуального права, як вужчого. Враховуючи близькість досліджуваного інституту до даного питання, можливим є проведення відповідних співвідношень та формулювання необхідних висновків.

І.В. Атаманчук виділила наступні етапи історичного розвитку процесуального права на території України:

1. Давньоруський період (IX–XIII ст.) – застосування різноманітних форм звичаєвого права у процедурах вирішення спорів у Київській Русі;
2. Дореволюційний період (XIV – XIX ст.) – закріплення українського звичаєвого процесуального права у нормативних актах та в адміністративно-судовій практиці, формування так званого писаного права;
3. Радянський період (1917 – 1991 роки) – формування кодифікованих процесуальних законів, розвиток теоретико-правових концепцій процесуального права;
4. Пострадянський період (1991 рік – по теперішній час) – пов'язаний з аналізом результатів судової реформи і визначенням перспектив подальшого розвитку судових органів і процесуального законодавства незалежної України в умовах адаптації до європейського законодавства [1, с. 7].

Перш за все, аналіз даної позиції засвідчив недоцільність ототожнення періодизації процесу виникнення, становлення та розвитку теорії цивільного процесуального права загалом, та теоретичних питань, пов'язаних із формуванням її інститутів. Із цього витікає, що на окремих етапах розвитку наукові концепції цивільних процесуальних відносин ще не існували взагалі. Водночас актуальні етапи, зокрема радянський та пострадянський, не відповідають хронологічно тим особливостям інституту цивільних процесуальних відносин, на які нами вказувалось впродовж даного дослідження.

О.В. Гетманцев проаналізував фактично це ж саме питання, проте через призму цивільного процесуального законодавства. До етапів його виникнення, становлення та розвитку віднесено:

1. Зародження процесуальних норм за часів Київської Русі (кінець IX ст. - поч. XIV ст.);
2. Цивільні процесуальні норми які діяли на території України у кінці XIV – першій половині XVII ст.;
3. Цивільне процесуальне законодавство на території України в період другої половини XVII ст. - першій половині XX ст.;
4. Цивільне процесуальне законодавство України в період після 1917 р. до 1991 р.;
5. Цивільне процесуальне законодавство України з часу проголошення незалежності (1991р.) по теперішній час [2, с. 83-86].

Дана концепція засвідчує, по-перше, неприпустимість ототожнення генези законодавства та наукової теорії. По-друге, сама періодизація фактично дублює попередню розглянуту нами позицію, а отже є недоцільною у рамках нашого дослідження.

А.Л. Паскар виділяє такі періоди виникнення, становлення та розвитку теорії цивільних процесуальних правовідносин:

1. Виникнення теорії цивільних процесуальних правовідносин у науці цивільного процесуального права за часів Російської Імперії - друга половина XIX ст. – поч. XX ст.;
2. Формування радянської теорії цивільних процесуальних правовідносин - друга половина 20-х років XX ст. - кінець 80-х років XX ст.;
3. Розвиток теорії цивільних процесуальних правовідносин у вітчизняній правовій думці після набуття Україною незалежності - поч. 90-х років XX ст. - наш час [3, с. 4].

Так, якщо стосовно теорії цивільних процесуальних правовідносин така концепція є доцільною, то у світлі дослідження концепції інституту цивільних процесуальних відносин зробимо висновок про неповну відповідність періодизації. Перш за все, звернемо увагу на те, що традиційна група концепцій інституту цивільних процесуальних відносин все ж почала формуватися дещо пізніше часів Російської Імперії – вже на етапі радянської теорії цивільних процесуальних правовідносин. По-друге, поява нових концепцій не пов'язана безпосередньо із змінами вищенаведених історичних етапів.

На підставі даного аналізу зробимо висновок, що для формулювання періодизації розвитку визначення концепцій інституту цивільних процесуальних відносин варто скористатись не позиціями вітчизняних науковців, а результатами дослідження, здійсненого нами у даній роботі. Зокрема, при дослідженні традиційної та процесуальної концепції інституту цивільних процесуальних відносин ми звернули увагу на те, що більшість робіт на дану тематику датовано 50-70 рр. XX ст. Так, серед представників даних концепцій та зазначеного періоду нами зокрема були виділені М.Б. Зейдер [4],

О.В. Іванов [5], П.Ф. Єлісейкін [6], Н.А. Чечіна [7, с. 38], М.А. Гурвіч [8, с. 29], як прихильники традиційної концепції, та І.А. Жеруоліс [9], В.М. Щеглов [10], В.П. Мозолін [11], як процесуальної. Звичайно, і на сьогодні окремі автори, досліджуючи цивільні процесуальні відносини, посилаються на дані праці, і на сьогодні окремі автори все ще час від часу приєднуються до зазначених концепцій, проте період 50-70 рр. ХХ ст. є часом їх зародження й максимальної уваги тогочасних науковців. Комплексна концепція у даний період вже існує, проте не вважається основною.

У 70-90 рр. ХХ ст. більшість науковців почали у більшій мірі схилитись до процесуальної концепції. Зокрема, серед проаналізованих нами моделей визначення сутності цивільних процесуальних відносин, у зазначений період представників традиційної концепції було значно менше, аніж у попередні десятиліття. Свідченням цього є повне переважання процесуальних концепцій серед наукових розробок того періоду. Окрім проаналізованих раніше праць, у зазначений період зокрема пропонували свої наукові концепції Л.А. Ванєєва [12, с. 16] та В.Н. Щеглов [13, с. 13-14].

Відповідно, період незалежності України, згідно проаналізованих нами позицій вітчизняних науковців, пов'язується із остаточним формуванням комплексної концепції інституту цивільних процесуальних відносин, що об'єднала у своєму змісті як ідеї представників традиційної, так і процесуальної концепції інституту цивільних процесуальних відносин, і повним її переважанням. При цьому, відзначимо, що деякі сучасні науковці все ще залишаються прихильниками процесуальної концепції, проте такі позиції наразі у меншості. Зазначеним періодом зокрема датовано праці таких науковців комплексної групи, як М.Й. Штефан [14], В.В. Комаров [15], П.І. Радченко [15], С.В. Васильєв [16], Ю.В. Білоусов [17].

Тому, пропонується виділити наступні етапи розвитку визначення концепцій інституту цивільних процесуальних відносин, відповідно до проаналізованих нами позицій науковців:

1. Етап зародження перших концепцій інституту цивільних процесуальних відносин (50-70 рр. ХХ ст.) – на даному етапі відбувається формування традиційної та процесуальної концепцій інституту цивільних процесуальних відносин. При цьому традиційна концепція і на сьогодні у цілому існує у такій же формі, у якій і була сформульована на момент створення. В той же час, подальший розвиток процесуальної концепції пов'язується із її протиставленням традиційній, та вказівкам на її негативні сторони. Комплексна концепція також на той момент вже існує, проте не вважається основною, і такі наукові позиції перебувають у меншості;

2. Етап розвитку процесуальної концепції інституту цивільних процесуальних відносин (70-90 рр. ХХ ст.) – в той час, як традиційна концепція у цілому існує без змін, все більша кількість науковців схиляються до актуальності процесуальної концепції, критикуючи при цьому традиційний підхід;

3. Сучасний етап (90 рр. ХХ ст. – наші дні) – на сучасному етапі, окрім власне формування вітчизняного цивільного процесуального права, відбулось формування комплексної концепції інституту цивільних процесуальних відносин, як протиставлення застарілим традиційній та процесуальній. Комплексний підхід увібрав усі позитивні риси традиційного та процесуального, тому об'єктивно є більш досконалим. Водночас, варте уваги те, що окремі дослідники все ще залишаються прихильними традиційної та процесуальної груп. Тож, окремі праці, датовані останніми роками, все ще намагаються аргументувати актуальність інших, окрім комплексного, підходів.

Підсумовуючи дослідження питання визначення наукових концепцій та їх генези щодо інституту цивільних процесуальних відносин, відзначимо, що у цілому для вітчизняної науки воно є досить неоднозначним.

Звертаючись до визначення наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин, варто передусім відзначити належний рівень його наукової розробки. У правовій доктрині нашої держави сформульовано низку дефініцій цивільних процесуальних відносин, окрім того, існують класифікації наукових концепцій інституту цивільних процесуальних відносин, які є цілком вдалими та відповідають стану досліджуваного питання на сьогодні.

З іншої сторони, питання генези наукових концепцій щодо інституту цивільних процесуальних відносин не є дослідженим взагалі. Як продемонструвало наше дослідження, при формулюванні даної категорії варто керуватись хронологією появи нових концепцій. Враховуючи загальну розмитість строків, генеза наукових концепцій щодо інституту цивільних процесуальних відносин є актуальною і для подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Атаманчук І. В. Генеза процесуального права України: тенденції, перспективи розвитку : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / І. В. Атаманчук ; наук. кер. Р. А. Калюжний ; М-во освіти і науки України, Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - Київ, 2014. - 21 с.

2. Гетманцев О.В. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації. [О.В. Гетманцев] // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 644. : Правознавство. – Чернівці : Чернівецький національний ун-т, 2013. – С. 82-87.
3. Паскар А. Л. Цивільні процесуальні правовідносини: структурно-функціональний аналіз. : автореф. дис... канд. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Л. Паскар. – Київ, 2009. – 23 с.
4. Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения. — Саратов: СГУ, 1965. — 72 с.
5. Иванов О.В. Гражданские процессуальные правоотношения // Вести Моск. ун-та. – Серия X, Право. – 1963. - №2. – С. 26-34
6. Елисейкин П.Ф. Гражданские процессуальные правоотношения : учебное пособие. - Ярославский гос. университет, 1975. – 93 с.
7. Чечина Н.А. Гражданские процессуальные отношения. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. - 68 с.
8. Гурвич М.А. Основные черты гражданского процессуального правоотношения / М. А. Гурвич // «Советское государство и право», 1972. - №2. – С. 29-36
9. Жеруолис И. А. Сущность советского гражданского процесса // Ученые записки высших учебных заведений Литовской ССР Вильнюс, 1969. - Сер. Право - Т.7 - Вып. 2. - 204 С.
10. Щеглов В. Н. Гражданское процессуальное правоотношение. - М., Изд. «Юридическая литература», 1966. - 167 с.
11. Мозолин В. П. О гражданском процессуальном правоотношении // Советское государство и право. — 1955. — № 6. – С. 50-57
12. Ванеева Л.А. Гражданские процессуальные правоотношения. Учебное пособие. - Владивосток: Б.и., 1974. - 40 с.
13. Щеглов В. Н. Субъекты судебного гражданского процесса / В. Н. Щеглов. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1979. – 129 с.
14. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України. Академічний курс; Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — 624 с.
15. Комаров В.В Радченко П.І. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти. - Київ: НМК з ВО. Мінвузи УРСР. 1991. – 104с.
16. Васильев С.В. Цивільний процес. - Х.: Одиссей, 2008. — 480 с.
17. Цивільний процес: навчальний посібник. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. / За ред. Ю.В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2005. – 172 с